

Undermineres arbeidsviljen av velferdsstaten?¹

Knut Halvorsen

Does the welfare state undermine employment commitment?

There is a risk that welfare states offering generous benefits will, over time, undermine people's employment commitment, resulting in higher preferences for living on welfare benefits. This study shows, however, that employment commitment is high and stable over time, although it is somewhat lower among the unemployed and those outside the labour market. There is also a high level of employment commitment among the young. The empirical data give support to an institutional theory: A coordinated market economy interwoven with a universal welfare state based on policies promoting full employment, assigning generous benefits according to participation in paid work, results in high employment commitment.

Knut Halvorsen

Professor

Høgskolen i Oslo og Akershus

Avdeling for samfunnsfag

E-post: knut.halvorsen@senior.hioa.no

Det er frykt for at en velferdsstat med sjenerøse trygdeordninger over tid vil undergrave arbeidsinvolveringen med det resultat at stadig flere vil foretrekke å leve på trygd. Denne studien viser at arbeidsinvolveringen i befolkningen er høy og stabil over tid. Riktignok er den noe lavere blant personer som ikke er yrkesaktive, men forskjellen til yrkesaktive har ikke økt nevneverdig. Også blant unge holder motivasjonen seg høyt. Dataene gir støtte til institusjonell teori: En koordinert markedsøkonomi sammenvevd med en universell velferdsstat tuftet på politikk for full sysselsetting som tildeler sjenerøse trygdeytelser ut fra deltakelse i lønnsarbeidet, gir høy arbeidsinvolvering.

Innledning

Helt tilbake til innføring av fattiglovene på 1800-tallet, har det vært påstått av (velferds)statens kritikere at stønader til fattige og arbeidsløse vil underminere deres vilje til å skaffe seg og stå i lønnet arbeid. I moderne tid har spesielt samfunnsøkonomer vært opptatt av at sjenerøse trygder svekker insentivene til å ha lønnet arbeid. Sviktende arbeidsmoral framheves som viktigste forklaring på veksten i trygdeutgiftene, skriver en av deres kritikere (Mæland 2009). Samspillet mellom normer og insentiver vil lede til en overutnyttelse av trygd. Høye velferdsutgifter og skatter gjør at økonomien ikke blir bærekraftig (Lindbeck 1997).

En avhengighetskultur vil kunne utvikles og normer som er positive til det å motta trygd framfor å være i lønnet arbeid kan innpodes i barna av foreldrene (Lindbeck og Nyberg 2006; Michau 2009). Slike «spill-over»-effekter («smitte» eller sosial interaksjonseffekter) er også benyttet til forklaring av lokal variasjon i sykefravær og uførhet (Lindbeck, Palme og Persson

Tidsskrift for velferdsforskning, vol. 14, nr. 4, 2011, side 220–234.
© 2011 Fagbokforlaget

2008; Rege, Telle og Votruba 2007). Videre kan økonomiske kriser ha en *varig* negativ effekt på arbeidsmotivasjonen. Her hevdes det på basis av komparative data at slik effekt særlig gjør seg gjeldende i land med sjenerøse trygdeordninger (Heinemann 2010).

Det argumenteres for at det er en betydelig *tidsforskyvning* mellom endringer i institusjonelle ordninger og endringer i holdninger: Det er den økte sjenerøsiteten i ordningene etter den 2. verdenskrig, som gradvis undergraver arbeidsetikken ved at en lavere arbeidsmoral overføres fra en generasjon til den neste gjennom sosialisering i familien (Michau 2009).

Denne artikkelen søker å kaste lys over spørsmålet om en velferdsstat med sjenerøse trygdeordninger gjennom negative insentiveffekter *over tid* vil bidra til å undergrave den fordi det skjer en gradvis underminering av arbeidsviljen og følge- lig vil stadig flere ende på trygd.

Artikkelen baserer seg på de nyeste survey-data (ISSP 2005) og ser spesielt på om det siden 1989 har skjedd endringer i befolkningens og de yngre alderskohorters arbeidsmotivasjon, og der- nest om eventuell forskjell i arbeidsmotivasjon mellom yrkesaktive og personer som står utenfor arbeidsmarkedet har endret seg.

Den griper inn i debatten om det er et «trade-off» mellom sosial beskyttelse på den ene siden, og fremming av avhengighet og svekking av arbeidsinsentiver på den annen (Esser 2009). En avveining av disse motstridende målene ble satt på den politiske dagsorden ved NHOs årskonferanse 2011 under vignetten «velferdsfellen».

Norge skulle være et interessant «test case» for å undersøke disse påstandene. Oljerikdom- men i Norge har vært satt fram som en hoved- forklaring på at arbeidsetikken utfordres (Sætre 2009). I en meningsmåling utført av Manpower (Work-Life), var det nærmere seks av ti som svar- te «ja» eller «noe» på et spørsmål om oljeinntek- tene fører til lavere arbeidsmoral i Norge (Aften- posten 20.2.2011).

Landet har:

- I utgangspunktet høy arbeidsetikk og høy yrkesdeltakelse
- Oljerikdom
- En sjenerøs velferdsstat uten nedskjæringer²
- Økonomisk krise i 1991–93 med mange over i arbeidsløshet
- Mange på trygd

I likhet med de fleste andre OECD-land, hadde Norge en økonomisk tilbakegang i 1991–93. Den førte mange ut i arbeidsløshet og over på trygd. Blant OECD-landene var Norge på 3. plass i andelen som mottar uførepensjon (Noa 2009). Det går tapt omkring 600 000 årsverk i norsk arbeidsliv som følge av stønad ved ufør- het, rehabilitering, sykefravær og arbeidsløshet, en økning på omkring 50 000 årsverk fra 1992 til 2009. Men i samme periode har også tallet på befolkningen i yrkesaktiv alder økt betydelig mer, slik at *tapte* årsverk i prosent av denne har holdt seg konstant på 20 prosent både i 1992 og i 2009 (Furuberg og Thune 2010).

Artikkelen er disponert slik: Først vises det til teoretisk utgangspunkt og empirisk forskning av relevans. De følgende avsnitt omhandler be- grepsavklaring av den avhengige variabelen, som arbeidsinvolvering, datagrunnlag, formulering av hypoteser og presise forskningsspørsmål. Deret- ter følger deskriptiv statistikk over utviklingen i arbeidsinvolvering i befolkningen totalt for ulike arbeidsmarkedsgrupper og alderskohorter. Multi- variat analyse sammenligner så forklaringsvariab- ler i 1997 og 2005. Det hele avsluttes med en diskusjon og konklusjon.

Teoretiske perspektiver

I økonomisk teori er det en grunnleggende opp- fatning at fritid verdsettes høyere enn arbeidstid og gitt at individer har fritt valg vil de velge fritid. Med mer sjenerøse stønader faller prisen på fritid og flere vil, alt annet likt, foretrekke trygd framfor arbeid; deres arbeidsinvolvering blir la- vere. Denne ortodokse teorien bygger på at folk arbeider for å tjene penger og derfor vil trygd fjerne deres motivasjon for å delta i lønnsarbeid.

Denne *rasjonelle aktør*-modellen bygger på et instrumentelt syn på lønnsarbeidet (Howell og Rehm 2009). Det er i følge det synet to mekanismer som tøyler denne tilbøyeligheten, nemlig økonomiske insentiver til arbeid og sosiale normer/sosial kontroll.

Velferdsstatens bærekraft undermineres dersom det blir stadig færre yrkesaktive relativt til de som er yrkespassive. Trygder som med høy sannsynlighet inneholder en moralsk risikokomponent,³ bør derfor ikke ha full kompensasjonsgrad. For å løse et moralsk risikoproblem vil den trygdede selv måtte bære en viss egenrisiko, det vil si at kompensasjonsgraden må være lavere enn 100 prosent, alternativt må det utøves kontroll med om henvendelsen det søkes trygd om oppfyller lovens vilkårskrav. Størrelsen av et moralsk risikoproblem forbundet med det å være arbeidsløs er avhengig av enkeltindividets arbeidsverdier. Slike og lignende problemstillinger har vært dominert av samfunnsøkonomer (Heinemann 2008, 2010; Lindbeck 1995; Lindbeck, Nyberg og Weinbull 1999; Lindbeck og Nyberg 2001, 2006; Lindbeck mfl. 2008).

Svekket arbeidsmotivasjon som følge av omfattende og sjenerøse trygdeordninger vil således over tid underminere hele velferdsstatens fundament (Lindbeck 1988; Lindbeck mfl. 1999), fordi befolkningen i yrkesaktiv alder vil foretrekke å ha trygd framfor lønnet arbeid. Normer som fremmer ikke-arbeidsatferd styrkes, noe som i sin tur fjerner det stigmaet som måtte være tilstede blant de som ikke arbeider, som så gjør alternativet ikke-arbeid enda mer attraktivt (Lindbeck 1997). Det utvikles for eksempel blant langtidsarbeidsløse en avhengighetskultur som fornekter tradisjonelle arbeidsverdier og normer (Murray 1984).

I følge denne forskningen er trygdetilbøyeligheten avhengig av hvor mange andre i en trygdesøkers egen referansegruppe som allerede mottar trygd. Jo flere som har trygd, jo lavere blir terskelen for å søke trygd. Sjansen øker for at det kan utvikle seg en økt kulturell aksept for å være trygdemottaker. Det er dokumentert «spill-over»

effekter på sykefravær (Lindbeck mfl. 2008) og for uføretrygding (Rege mfl. 2007), som understøtter et stykke på vei slike resonneringer. Også overføring av svak arbeidsvilje mellom generasjoner (sosial arv), kan være eksempel på slike smitteeffekter (Lindbeck og Nyberg 2006). Disse økonometriske studiene identifiserer slike sosiale interaksjonseffekter *indirekte* siden de ikke har data som kan si om endrede holdninger til trygding har hatt betydning for utfallet. Når ikke holdningsendringer avvises som forklaring, så henger det sammen med mangel på andre forklaringer på veksten i for eksempel sykefravær.

Et annet teoretisk perspektiv er det institusjonelle. Det anerkjenner at nivå og til dels varighet på trygdeytelser er avledet av tidligere lønnsinntekt. Arbeid og velferd er vevd sammen: Trygd betinger at en oppfyller kvalifikasjonskrav, noe som betyr at valg mellom trygd og arbeid ikke kan betraktes som fritt (Esser 2009). Dessuten fungerer kvalifikasjonskrav som et positivt insentiv til å ha lønnet arbeid (Esser 2005; Hammermesh 1979). Det viktigste er likevel å anerkjenne at folk ønsker å arbeide, også av ikke-økonomiske grunner (Hammermesh 1979; Howell og Rehm 2009). En utprøving av en slik institusjonell teori er å sammenligne «produksjonsregimer», det vil si hvordan produksjonen organiseres gjennom markedet og markedsrelaterte institusjoner, og om arbeidsinvolvering varierer mellom forskjellige produksjonsregimer (Hult og Svallfors 2002). Også velferdsstatsregimeteori (Esping-Andersen 1990), er mye benyttet for å forklare variasjon i arbeidsinvolvering mellom ulike land (Esser 2005, Esser 2009). Norge er i den sammenheng definert som å ha en koordinert markedsøkonomi, med sterke fagforeninger og gode arbeidstakerrettigheter, vekt på full sysselsetting og arbeidsdeltakelse for alle voksne arbeidspåførende (Hult og Svallfors 2002), og tilhører samtidig et skandinavisk velferdsregime med universelle rettigheter og sjenerøse trygdeytelser (Esping-Andersen 1990). I begge disse variantene av det institusjonelle perspektivet fremstår lønnsarbeidet som sentralt i folks liv: Det gir

mulighet til å realisere seg selv og samtidig bidra til samfunnets utvikling.

Et alternativt teoretisk utgangspunkt til «smitteteori» for å forstå arbeidsinvolvering blant arbeidsløse og trygdede, er teori om *adaptive preferanser* (Elster 1983), gjerne uttrykt i Æsops fabler om reven og rognebærene: Høyt henger de og sure er de. Folk tenderer til å tilpasse sine holdninger slik at de reflekterer deres erfaringer og faktiske atferd (Kelvin og Jarret 1985). Lavere arbeidsmotivasjon vil kunne være en resignert tilpasning til en (ofte påtvunget) ikke-yrkesaktiv tilværelse, og/eller en refleks av tidligere dårlige arbeidserfaringer. Dermed ses lav arbeidsinvolvering som en *konsekvens* av statusen som trygdet, ikke som *årsak* til den. Denne posisjonen står i kontrast til insentivteori som hevder at lav arbeidsinvolvering er et resultat av at det finnes (sjenerøse) trygdeordninger.

Hva menes med arbeidsinvolvering?

I forskningen er det mange begreper som brukes litt om hverandre: arbeidsetikk, arbeidsmoral, arbeidsvilje, arbeidsmotivasjon, arbeidsorientering og arbeidsinvolvering. I engelskspråklig litteratur brukes betegnelsene «employment commitment» eller «work orientation». I norsk oversettelse betyr arbeidsinvolvering både å være engasjert og forpliktet, nærmest å være dedikert til arbeidet (Ellingsæter 2009). Det innebærer å være engasjert i arbeid *per se*, ikke til et spesifikt arbeid eller jobb (Halvorsen 1997). Begrepet er ment å tappe oppfatningen av arbeidets sentralitet i folks liv (Hyggen 2007). I mange studier (og også denne) er arbeidsinvolvering målt gjennom enkeltspørsmål formulert som en påstand som respondenten skal ta stilling til ved å si seg sterkt enig, enig, verken enig eller uenig, uenig, sterkt uenig: «Jeg ville likt å ha en jobb, selv om jeg ikke trengte pengene», eller «Arbeidet er ikke mer enn en måte å tjene penger på». Det er også brukt mer robuste mål der flere påstander samles til en indeks (Halvorsen 1997, 1999; Hyggen 2007; Naper, van der Wel og Halvorsen 2008). Uansett søker de å tappe de ikke-instrumentelle

holdninger til lønnsarbeidet. I denne studien er det valgt å måle arbeidsinvolvering gjennom den første påstanden «Jeg ville likt å ha en jobb, selv om jeg ikke trengte pengene». Denne påstanden inngår også i den nevnte indeksen. Indeksen har høy intern konsistens (Cronbach's alfa 0,76) og lader på samme faktor i en faktoranalyse (Halvorsen 1999:126). Et mer robust mål kunne vært å kombinere de to påstandene, men lav intern konsistens (Cronbach's Alfa 0,51), gjør det lite tilrådelig jf. Svallfors, Halvorsen og Goul Andersen (2001). Validiteten til det benyttede mål på arbeidsinvolvering er rimelig høy og går i forventet retning: Korrelasjonen mellom svar på påstanden og respondenters vektlegging av at jobben er interessant, er høy (Pearsons $r = 0,150$) og signifikant.

Tidligere forskning om arbeidsinvolvering

Tidligere forskning i Norge viser at spesielt langtidsarbeidsløse har noe lavere arbeidsinvolvering enn yrkesaktive (Halvorsen 1997, 1999). Det samme er tilfelle for sosialhjelpsklienter (Halvorsen 1997, 1999; Naper mfl. 2009). Hyggen (2007) har analysert endringer i arbeidsinvolveringen i en kohort født mellom 1965 og 1968 over en ti års periode. Han finner ingen støtte for velferdsavhengighetshypotesen, siden mottak av velferdsytelser i seg selv ikke påvirker arbeidsinvolveringen i negativ retning.

Fleire forskere har studert variasjon i arbeidsinvolvering mellom nordiske og europeiske land, mellom sjenerøse og mindre sjenerøse velferds- og produksjonsregimer (Ervasti 2003; Esser 2005, 2009; Gallie og Alm 2000; Marklund 1993; Hult og Svallfors 2002; Svallfors mfl. 2001). Det synes å være et paradoks at i land med inntektsrelaterte og sjenerøse velferdsytelser er det sterkere vilje til å delta i lønnet arbeid enn i land med mer begrensede ytelser (Esser 2005, 2009).

Gallie og Alm (2000) fant i en komparativ studie av 15 EU land som sammenligner forskjeller mellom yrkesaktive og arbeidsløse, ikke dokumentasjon på at arbeidsinvolvering er påvirket av hvor sjenerøs arbeidsledighetstrygden

er. Tvert imot fant Esser (2009) gjennom flernivåanalyse at arbeidsinvolvingen er *høyest* i OECD-land med de mest sjenerøse trygdeordninger og der Norge kommer best ut. Selv om denne undersøkelsen også viser til utviklingen over tid, omfatter den bare sysselsatte, arbeidsløse og hjemmeværende, mens trygdede, pensjonister og studenter er holdt utenfor analysene.

Tidligere forskning har likevel ikke kunnet si noe om mer langsiktige virkninger av sjenerøse trygdeordninger, og heller ikke om det skjer en *økt polarisering* i betydningen at forskjell i arbeidsinvolving mellom de yrkesaktive på den ene side og arbeidsløse og trygdede på den annen, har økt over tid. Siden det er betydelig overgang fra arbeidsløshet til uføretrygd (Bratsberg, Fevang og Røed 2010), er det rimelig å inkludere trygdede i denne sammenligningen.

Hypoteser

En bred institusjonell tilnærming gir grunnlag for å formulere en hypotese om at arbeidsinvolvingen blant befolkningen i yrkesaktiv alder *ikke* svekkes over tid: Positive «rettighetseffekter» (Hammermesh 1979) gjør seg sterkere gjeldende enn negative disinsentiveffekter av sjenerøse trygder. Uansett vil effekter av insentiver være betinget av den kulturelle konteksten de utspiller seg innenfor (Gallie og Alm 2000).

Insentiv- og smitteteori gir utgangspunkt for en alternativ hypotese om at arbeidsinvolvingen faller blant avgrensede kategorier i befolkningen, slik som blant trygdede og arbeidsløse. Utviklingen i tallet på stønadsmottakere er forenlig med hypotesen om at *flere* trygdede og arbeidsløse gjør det lettere å avvike fra den normative forventningen om at en skal forsørge seg selv, og resultere i lavere arbeidsinvolving (Lindbeck 1997 i Esser 2005). En vil derfor forvente at vi vil finne *stadig* svakere arbeidsmotivasjon blant de ikke-yrkesaktive og at det skjer en polarisering i arbeidsinvolvingen.⁴ Siden 1997 har det imidlertid skjedd en skjerping av dagpengeordningen, både i kvalifikasjonskrav og maksimal stønadperiode, noe som har ført til at en sta-

dig lavere andel av registrerte arbeidsløse er stønadsmottakere⁵ (Reiersen og Åretun 2007). En vil kunne forvente at arbeidsinvolvingen øker blant stønadsmottakere, mens den blant øvrige arbeidsløse like godt kan være fallende.

Gjennom oppveksten internaliseres sosiale normer og folk ønsker derfor å etterleve dem. Sentrale verdier formes av den tidlige sosialiseringen (Gans og Silverstein 2006 i Biørn, Gaure, Markusen og Røed 2010). Om det har skjedd endrede arbeidsnormer, vil en forvente at det kan etterspores i de yngre alderskohortene (Biørn mfl. 2010).

En teori om *krysspress* viser til at individer eller grupper ofte befinner seg i en situasjon der de utsettes for minst to motstridende verdier, normer eller atferdsregler: Å verdsette lønnet arbeid kan for eksempel komme i motsetning til omsorgsverdier. Ut fra denne teorien vil en kunne sette fram en hypotese om at særlig kvinner vil ha lavere arbeidsmotivasjon enn menn.

Presise forskningsspørsmål og data

Ved å se på utvikling i arbeidsinvolving (som er den avhengige variabelen) og sammenligne data på ulike tidspunkter, er nærmere bestemt ambisjonen med denne artikkelen å kaste lys over ovennevnte hypoteser ved å sammenligne og analysere:

1. Om det er tegn på en *generell nedgang* i arbeidsinvolving i befolkningen i yrkesaktiv alder og om det er forskjell mellom menn og kvinner.
2. Om det er nedgang i arbeidsinvolving blant enkelte fødselskohorter og for ulike arbeidsmarkedsstatuser, og endelig
3. Om *avstanden* i arbeidsinvolving mellom yrkesaktive, arbeidsløse, og personer utenfor arbeidsstyrken (trygdede og hjemmeværende) har økt mellom 1997 og 2005. Ut fra insentiv- og smitteteori vil en forvente at arbeidsinvolvingen blant de utenfor arbeidsmarkedet faller mer enn blant yrkesaktive. Om «smitte» er et gjennomgående fenomen, vil en kunne forvente at normendringer som

indirekte er dokumentert på arbeidsplasser og lokalsamfunn, vil sette spor etter seg som endrede holdninger blant trygdede i befolkningen som helhet. Vi vil derfor forvente at nykommere til trygdesystemet har lavere arbeidsinvolvering enn de som har mottatt trygd tidligere, slik at over tid vil den gjennomsnittlige arbeidsinvolveringen falle.

Argumentet mot å bruke holdningsspørsmål som kan være uttrykk for «selvrettferdiggjøring» (se Dale-Olsen og Markussen 2010), er ikke relevant når det er endring over tid som studeres. Det er liten grunn til å tro at tendensen til «selvrettferdiggjøring» er sterkere i 2005 enn i 1997: Arbeidslinjen har i hele denne perioden stått sentralt i tiltaksarbeidet overfor arbeidsmarginale og i tiltaksplaner for å bekjempe fattigdom.

Dataene er de norske modulene av *International Social Survey Program* (ISSP) 1989, 1997 og

2005 som er stilt til disposisjon gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

Det kan ikke oppgis noen svarprosent for 1989, fordi datainnsamlingen inngikk i arbeidskraftundersøkelsen til Statistisk sentralbyrå (Skjåk 1998).

Som følge av lave svarprosenter (den var for eksempel 63 prosent i 1997), vil gjennomgående eldre, personer utenfor arbeidsmarkedet, de med lav utdanning og lav inntekt ha lave svarprosenter (Edlund og Svallfors 1997). Svarprosent i 2005 var såpass lav som 49. Svarfordeling for arbeidsmarkedsstatus i 2005 er sammenlignet med AKU-tall for 2006 (Noa 2009). Det viser seg å være små forskjeller mellom disse fordelingene.⁶

Utviklingstrekk i arbeidsinvolvering

I tabell 1 vises utviklingen i arbeidsinvolvering for befolkningen i yrkesaktiv alder (20–66 år) fra 1989 til 2005, det vil si for en 16 års periode.

Tabell 1: Arbeidsorientering i befolkningen 20–66 år 1989–2005, prosent

	1989 ¹⁾			1997 ²⁾			2005 ²⁾		
	Menn	Kvinner	Total	Menn	Kvinner	Total	Menn	Kvinner	Total
	71	75	73	71	75	72	72	77	75
(N)	(726)	(687)	(1413)	(904)	(975)	(1879)	(556)	(622)	(1178)

1) Kilde: Arbeidslivsundersøkelsen 1989 () % som var *belt enig* eller *enig* i påstanden: Jeg ville ha likt å ha lønnet arbeid selv om jeg ikke trengte pengene. I disse tallene er de som «ikke kunne velge» betraktet som manglende data, Om de inngår i beregningsgrunnlaget ved at svarene likestilles med «verken enig eller uenig», faller totaltallet enige til 69 prosent.

2) Kilde: ISSP 2005 Work orientations, % som var *sterkt enig* eller *enig* i utsagnet: «Jeg ville likt å ha en jobb selv om jeg ikke trengte pengene.»

Spesielt er det verdt å merke seg at i 1989 (tall ikke vist) ble det spurt om arbeidsønsker på heltid eller deltid. Særlig blant kvinner var det den gang et flertall av dem i alderen 20–66 år som ønsket deltidsarbeid (70 prosent), mens et mindretall (17 prosent) ønsket heltidsarbeid. For menn var det henholdsvis 41 og 45 prosent som ønsket heltids- eller deltidsarbeid. Den måten å spørre på gir høyere andel positive svar enn når

man spør om lønnet arbeid generelt. Svakheten ved de senere undersøkelsene er at det ikke nyanseres med hensyn til omfanget av det betalte arbeidet en vil foretrekke.

Vi ser her at arbeidsinvolveringen målt på denne måten har økt fra 1989 til 2005 (alderen 20–66 år).⁷ Det kan derfor konkluderes med at i et 8–16 års perspektiv er det ingen tendens til nedgang i arbeidsinvolveringen (prinsipiell ar-

beidsvillighet) blant befolkningen i yrkesaktiv alder som helhet. Funnene er i overensstemmelse med Hyggen (2007) som ikke fant noen endring i gjennomsnittlig arbeidsinvolvering (målt ut fra en indeks) i en kohort ungdom som ble fulgt fra 1993 til 2003. Bare en av ti hadde nedgang, en av ti økning, mens den var uforandret for 80 prosent av utvalget.

Det har vært påstått at som følge av at kvinner står nærmere omsorgsrollen, vil de ha lavere arbeidsmotivasjon enn menn (Hakim 1991 jf. Ellingsæter 1995). Med stadig flere kvinner i lønnet arbeid (på heltid eller deltid), vil således arbeidsviljen i befolkningen som helhet gå ned. Om det er tilfelle at kvinner har lavere arbeidsmotivasjon enn menn, kan det eventuelt forklare at høyere andel kvinner enn menn er sykmeldte eller går på uførepensjon. Selv om forskjellene ikke er signifikante (ikke vist), finner vi at kvinner har omtrent den samme eller høyere arbeidsinvolvering enn menn, og forskjellen synes å øke i kvinners favør.

Variasjon i arbeidsinvolvering etter arbeidsmarkedsstatus

Selv om den prinsipielle beidsvilligheten i gjennomsnitt er høy, kan det samtidig tenkes at personer som står marginalt i forhold til arbeidsmarkedet som følge av lav utdanning, dårlig helse og/eller omsorgsforpliktelser kombinert med negative yrkeserfaringer i stadig større grad beveger seg bort fra den dominerende arbeidsetikken og således i større grad er motivert til å bli forsørgt gjennom trygden. Det kan for eksempel bety at de med lav arbeidsinvolvering er mer tilbøyelig til å bli sykmeldte uten å være syke.

Påstanden om lav arbeidsinvolvering undersøkes ved å se om forskjell i arbeidsinvolvering mellom yrkesaktive og yrkespassive har økt fra 1997 til 2005, først gjennom bivariat analyse (jf. tabell 2), dernest gjennom multivariat analyse (tabell 4). Det er ikke mulig å sammenligne med undersøkelsen fra 1989 da den bare hadde opplysninger om sysselsettingsstatus og ikke om hovedkilde til livsopphold.

Tabell 2: Arbeidsorientering 1997–2005 etter viktigste gjøremål/hovedkilde til livsopphold, prosent som var enig i påstanden «Jeg ville likt å ha en jobb, selv om jeg ikke trengte pengene» (gjennomsnittskår samt standardavvik i parentes)¹⁾

BEFOLKNINGEN 20–66 ÅR		
Arbeidsmarkedsstatus	1997	2005
Yrkesaktiv	74 (3,72, ,91)	79 (3,83, ,94)
Elev, student	82 (3,95, ,82)	77 (3,98, ,93)
Pensjonist, førtidspensjonist	65 (3,56, ,90)	57 (3,41, ,84)
Trygdet, ufør	60 (3,43, 1,09)	61 (3,57, ,94)
Hjemmевærende	53 (3,53, ,95)	50 (3,23, 1,03)
Arbeidsledig	60 (3,49, 1,06)	52 (3,32, 1,25)
Annet	60 (3,40, 1,14)	77 (4,05, ,92)
Totalt	72 (3,70, ,93)	75 (3,79, ,96)
(N)	(1871)	(1137)
	Kjikkvadrat 49,125, DF 6, sign, 0,00 (F=6,48, DF, 6, sign, 0,000)	Kjikkvadrat 34,83, DF 6, sign 0,00 (F=5,182, DF, 6, sign, 0,00)

1) Gjennomsnittskåre er basert på denne kodingen: Sterkt enig=5, enig=4, verken enig eller uenig/vet ikke=3, uenig=2, sterkt uenig=1. Kilde: ISSP 2005, Work orientations, Norsk modul.

Forskjell i enighet mellom yrkesaktive og trygdet/ufør var i 1997 14 prosentpoeng, men var økt til 22 i 2005. Avstanden til arbeidsledige økte fra 14 prosentpoeng i 1997 til hele 27 prosentpoeng i 2005. Vi ser også at forskjell i gjennomsnittskåre mellom yrkesaktive og arbeidsløse er 0,50, og at bare hjemmeverende har lavere skåre enn de arbeidsløse. En lignende forskjell i arbeidsinvolvering mellom arbeidsløse og yrkesaktive finner en i 11 av 15 undersøkte land (ISSP 1997, jf. Larsen 2003). Mens man utenfor Skandinavia fant at arbeidsløse hadde høyere arbeidsinvolvering enn lønnsarbeidende (Gallie og Alm 2000), var det for Skandinavia og Norges vedkommende, en svak tendens til lavere arbeidsinvolvering blant arbeidsløse (Esser 2009) og særlig blant langtidrarbeidsløse (Halvorsen 1999; Svallfors mfl. 2001). Esser (2009) fant i flernivåanalyse av 13 OECD-land at arbeidsløse kvinner hadde signifikant lavere arbeidsinvolvering enn heltidsarbeidende. Det gjaldt også arbeidsløse menn, men denne forskjellen var ikke signifikant.

Ungdom sosialiseres til lønnsarbeidet gjennom oppvekst i familie og utdanning. Tallene fra

både 1997 og 2005 synes betryggende: Arbeidsinvolveringen blant elever/studentene er omtrent like høy som for yrkesaktive. Spørsmålet er om disse forskjellene beholdes og er signifikante når det i multivariat analyse kontrolleres for kjønn, alder og utdanning (jf. tabell 4).

En svakhet ved disse dataene er at vi ikke vet om personer som er sykmeldte inngår blant de som har lønnsarbeid eller trygd som viktigste kilde til livsopphold. Trolig vil korttidssykmeldte svare at de har lønnsarbeid som viktigste kilde til livsopphold, mens det er mer usikkert blant langtidssykmeldte. Blant arbeidsledige er viktigste kilder til livsopphold dagpenger, sosialhjelp og privat forsørgelse.

Kohortanalyse

I tabell 3 sammenlignes svarfordelingene 1989, 1997 og 2005 gruppert på alder for å se om det er noen kohorteffekter, det vil si om for eksempel alderskohorten 18–25 år i 1989, som var 26–33 år i 1997 og 34–41 år i 2005 har endret sin prinsipielle arbeidsvillighet.

Tabell 3: Kohortanalyse: Arbeidsorientering etter alder 1989–1997–2005 18–73 år, prosent som er enig i påstanden: «Jeg ville likt å ha en jobb, selv om jeg ikke trengte pengene»

ALDER	1989 ¹⁾ (N=1 594)	1997 (N=2 128)	2005 (N=1330)
18–25 år	72	74	76
26–33 år	74	76	77
34–41 år	76	73	73
42–49 år	74	73	72
50–57 år	74	74	72
58–65 år	75	72	63
66–73 år	62	66	64
Alle	73	72	72

1) Det ble da spurt om enighet eller ikke i påstanden: «Jeg ville likt å ha lønnet arbeid selv om jeg ikke trengte pengene».
Kilde: ISSP 2005, Work Orientations, norsk modul.

Totalt sett viser arbeidsinvolveringen seg å være temmelig stabil (forskjellene ikke signifikant, resultat ikke vist). Den lille gjennomsnittlige nedgangen fram til 2005, skyldes primært det dras-

tiske fall i arbeidsinvolvering i aldersgruppene 58–65 år, og som åpenbart henger sammen med at stadig flere av dem er blitt tidligpensjonister. Fallende arbeidsinvolvering blant de eldre er i

2005 blitt kompensert med noe høyere arbeidsinvolvering i de yngste aldersgrupper.

Følges en fødselskohort (men altså ikke de samme personene siden vi har å gjøre med tverrsnittstudier av forskjellige utvalg), nemlig de som var i aldersgruppen 26–33 år i 1989, finner vi også stor stabilitet i arbeidsinvolvering: fra 74 prosent i 1989, til 73 prosent i 1997 (aldersgruppen 34–41 år) og 72 prosent i 2005 (aldersgruppen 42–49 år). Noe tilsvarende finner vi for de øvrige fødselskohorter, bortsett fra dem som i 1989 var i aldersgruppene 42–49 år og 50–57 år, som har sterkt fallende arbeidsinvolvering etter hvert som kohortene når tidligpensjonsalder (58–65 år).

Multivariat analyse: Har avstand i arbeidsinvolvering mellom yrkesaktive og de yrkespassive økt?

I den multivariate analysen (tabell 4) er det benyttet logistisk regresjonsanalyse med påstanden som ligger til grunn for tabell 2 og 3, som en dikotom avhengig variabel.

De uavhengige variablene er valgt ut fra hva en teoretisk kan forvente, eller hva tidligere forskning har dokumentert er av betydning for arbeidsinvolvering, foruten arbeidsmarkedsstatus (Halvorsen 1999; Esser 2005), kjønn: Flere studier viser at kvinner i mange land generelt har høyere arbeidsinvolvering enn menn (Gallie og Alm 2000; Hult og Svallfors 2002; Svallfors mfl. 2001), utdanningsnivå (Esser 2005) og alder (jf. tabell 2). Sosioøkonomisk status (utdanning og type yrke) henger sterkt sammen med arbeidsinvolveringsnivå (Svallfors mfl. 2001). Men siden sosial klasse (målt ut fra yrke) ikke oppgis for dem som står utenfor arbeidsmarkedet, er ikke den variabelen inkludert i analysen.

Det mest påfallende i denne sammenligningen er likheten mellom 1997 og 2005. Kontrollvariablene har omtrent samme forklaringskraft på begge intervjutidspunktene. Signifikansen for koeffisientene og fortegn er også noenlunde like. Alternativt ble det lagt inn aldersgrupper som dummyvariabler med aldersgruppen 41–47 som

referansekategori i 2005-utkjøringen. Det var bare aldersgruppene 55–61 år og 62–66 år som har lavere arbeidsinvolvering enn referansekategorien, men bare forskjellen til gruppen 55–61 år er signifikant (resultat ikke vist). Det er ikke dekning for å hevde (Michau 2009) at de som er født før den annen verdenskrig har en sterkere arbeidsetikk enn de som er født senere (jf. også tabell 3).

En annen forskjell fra 1997 til 2005 synes å være at hjemmевærende og arbeidsledige er blitt noe mindre arbeidsinvolverte relativt til de yrkesaktive, mens den for trygdede/uføre er ingen endring. Oddsratio yrkesaktive/arbeidsløse var $1:0,6 = 1,67$ i 1997 og hadde økt til $1:0,3 = 3,33$ i 2005, som således betyr at sannsynligheten for at arbeidsløse er mindre arbeidsinvolverte enn yrkesaktive har økt betydelig i perioden. Omregnet til maksimal sannsynlighet, betyr det at i 1997 hadde yrkesaktive 15 prosent ($0,59 \times 0,5(1-0,5)$) høyere sannsynlighet enn arbeidsløse for å være enig i påstanden, mens den var økt til 30 prosent ($1,19 \times 0,5(1-0,5)$) i 2005.

En lignende utvikling finner vi for hjemmевærende: Oddsratio yrkesaktive/hjemmевærende var $1:0,4 = 2,5$ i 1997 og hadde økt til $1:0,2 = 5,0$ i 2005.

Men når konfidensintervallene på disse to variablene på de to tidspunktene sammenlignes, ser vi at de til dels er overlappende. Vi kan dermed ikke med sikkerhet si at den økte *forskjellen* mellom arbeidsløse og hjemmевærende på den ene side og yrkesaktive på den annen, er reell, men kan skyldes tilfeldigheter. Derimot var forskjellen arbeidsløse/yrkesaktive signifikant i 2005, i motsetning til i 1997.

Siden den avhengige variabelen er på ordinalnivå er det valgt å bruke logistisk regresjon. Fordi det er vist at uobservert heterogenitet (som kan variere mellom utvalg), skaper problemer når en skal sammenligne resultater fra ulike utvalg (Mood 2009), er det i tillegg gjennomført lineær regresjonsanalyse. Denne analysen (ikke vist) gir i all hovedsak de samme resultatene som den logistiske regresjonsanalysen.

Tabell 4: Sannsynlighet for å være enig i påstanden «Jeg ville likt å ha en jobb, selv om jeg ikke trengte pengene». Befolkningen 20–66 år, 1997 og 2005, logistisk regresjon

	1997				2005			
	B	S,E	Exp(B)	(KI 0,95)	B	S,E	Exp(B)	(KI 0,95)
Elev, student	,28	,24	1,3 ns	(,83–2,09)	-,39	,29	,7 ns	(,38–1,20)
Pensjonist, førtidspensjonist	-,28	,38	,8ns	(,36–1,57)	-,54	,41	,6 ns	(,26–1,30)
Trygdet, ufør	-,57	,22	,6 **	(,37–,87)	-,55	,27	,6 *	(,34–,97)
Hjemmeværende	-,93	,23	,4 ***	(,25–,62)	-1,47	,40	,2 ***	(,11–,51)
Arbeidsledig	-,56	,31	,6 ns	(,31–1,05)	-1,19	,36	,3 ***	(,15–,62)
Annet	-,54	,47	,6 ns	(,23–,45)	-,44	,46	,6 ns	(,26–1,60)
(Referansekategori Yrkesaktive)								
Utdanningsnivå ¹⁾	,24	,04	1,3 ***	(1,18–1,38)	,24	,10	1,3 *	(1,05–1,55)
Alder	-,04	,01	1,0 ns	(,99–1,01)	-,02	,01	,98 **	(,97–1,00)
Kjønn (kvinne=1)	,26	,11	1,3 *	(1,05–1,60)	,29	,14	1,3*	(1,02–1,76)
Konstant	,04	,29			1,30	,39		
(N)	(1897)				(1199)			
-2LL	2196,872				1312,04			
Nagelkerke R square	0,06				0,06			

1) Koding: utdanningsnivå 1997: grunntutdanning = 1, videregående yrkesutdanning = 2, videregående allmennutdanning = 3, universitets/høgskoleutdanning lavere nivå = 4, universitets/høgskoleutdanning høyere nivå = 5.

Koding utdanningsnivå 2005: grunntutdanning = 1, videregående yrkesfaglig utdanning = 2, videregående allmennfaglig utdanning = 3, høgskole/universitetsutdanning under ett år = 4, høgskole/universitetsutdanning 1–2 år = 5, høgskole/universitetsutdanning 3–4 år = 6, høgskole/universitetsutdanning 5 år eller mer = 7.

ns= ikke signifikant, * = signifikant på 0,05 % nivå, ** = signifikant på =0,01 % nivå, ***=signifikant på 0,001 % nivå.

Kilde: ISSP 2005, Work orientations, norsk modul.

Diskusjon og konklusjon

Tatt i betraktning at Norge har blant de høyeste trygdeytelsene i OECD-landene, og det heller ikke har skjedd noen nedgang i nivået, mens arbeidssinvolvingen holder seg på et høyt nivå, gir disse resultatene ikke uten videre støtte til disinsentivteorien. Resultatet understøttes av Essers (2009) flernivåanalyse av 13 OECD-land, og en studie av EU-land (Gallie og Alm 2000) der de land med mest sjenerøse trygder hadde den høy-

este arbeidssinvolvingen. Fra 1989 til 2005 har arbeidssinvolvingen i Norge økt signifikant både for menn og kvinner (18–60 år) (Esser 2009), men kvinner er signifikant mer arbeidssinvolverte enn menn (jf. tabell 4). Heller ikke forestillingen om at yngre aldersgrupper over tid vil få lavere arbeidssinvolving som følge av en forsinket effekt av sjenerøse trygder, finner noe støtte i våre data.

Endelig er det en viss støtte i dataene for en hypotese om at personer utenfor arbeidsstyrken

(hjemmeværende) har *signifikant* lavere arbeidsinvolvering enn yrkesaktive i 2005 enn i 1997. Det kan skyldes en seleksjonseffekt: (Stadig færre) hjemmeværende i 2005 kan, sammenlignet med 1997, ha et sterkere ønske om å være hjemme og ta omsorg for barn, siden økt barnehagedekning gir stadig bedre muligheter for å kombinere barnefostring med lønnet arbeid. Det har skjedd en politisk oppvurdering av tid til omsorg. Livsbehov utover lønnsarbeidet anerkjennes i større grad en tidligere (Ellingsæter 2009). Stadig flere søker å balansere arbeidsverdier med omsorgsverdier. Det betyr at hjemmeværende i mindre grad enn tidligere trenger å «rettferdiggjøre» at de er hjemmeværende (med små barn).

Dessuten finner vi at arbeidsløse relatert til yrkesaktive i 2005 hadde *signifikant* lavere arbeidsinvolvering, noe som er til dels i tråd med hva Esser (2009) fant i en komparativ analyse av 13 OECD land, og Svallfors mfl. (2001) for Skandinavia. Forskjellen kan forklares med teorien om adaptive preferanser, men kan også ha andre forklaringer, siden Gallie og Alm (2000) ga et motsatt resultat for EU-land (der Norge ikke var med): Arbeidsløse hadde høyere arbeidsmotivasjon enn yrkesaktive ut fra en litt annen operasjonalisering av arbeidsinvolvering. Blant arbeidsløse var det personer som hadde vært ledig to år eller mer som hadde vesentlig lavest arbeidsinvolvering (ibid.). Vi kan ikke si om det er ulike viktige kjennetegn ved for eksempel arbeidsløse på de to tidspunktene som kan forklare redusert arbeidsmotivasjon, bortsett fra det vi har kontrollert for i den multivariate analysen. Det kan for eksempel være at arbeidsledige står lenger fra arbeidsmarkedet i 2005-utvalget sammenlignet med 1997-utvalget, noe som ikke kan kontrolleres for som følge av lavt antall arbeidsløse i utvalget.⁸ Siden dagpengeordningens inngangskrav ikke er blitt mer sjenerøs i denne perioden, men tvert i mot mindre (Reiersen og Åretun 2007), er det vanskelig å se for seg at en *forsinket* «spill-over»-effekt har gjort seg gjeldende. Endringen hva gjelder dagpengemottakere (jf. note 8) går også i motsatt retning av hva en kunne forvente ut fra insentivteori.

Vårt datagrunnlag identifiserer statistiske sammenhenger og kan ikke si om økt trygding *generelt* gjennom «spill-over»-effekter *over tid* fører til undergraving av velferdsstaten, og i tilfelle hva slags mekanismer som ligger til grunn. Med bakgrunn i det stadig økte antallet personer på trygd, ville vi ha forventet å se klart lavere arbeidsinvolvering, og særlig blant trygdede, men det er ikke tilfelle. Riktignok er det lav arbeidsinvolvering blant trygdede, men den ikke relativt sett blitt lavere fra 1997 til 2005, og forskjellen til de yrkesaktive har ikke *økt* signifikant. Det er derfor ikke klare holdepunkter for at svekket arbeidsmoral som følge av «smitte» på mezzonivå (lokalt og på enkelte arbeidsplasser) kan forklare mye av økningen i tallet på trygdede på makronivå. Vi kan likevel ut fra disse dataene og påviste statistiske sammenhenger ikke utelukke helt at disinsentiveffekter kan virke på arbeidsmarginale holdninger og faktiske atferd. Vi har for eksempel ikke informasjon i disse dataene om bruk av sykepengeordningen og videre overgang til uførepensjon.

Resultatene for yrkesaktive er i tråd med hva en kan forvente ut fra institusjonell teori: Høy arbeidsinvolvering synes å henge sammen med gode arbeidsforhold (Gallie 2003) og gode yrkesmuligheter som springer ut av å tilhøre et koordinert produksjonsregime⁹ (Esser 2005), og institusjonelle forhold som sjenerøse trygder som har jobbtilknytning som tilgangskrav (Esser 2009). Koordinerte produksjonsregimer av norsk type har en sosialpolitikk som støtter opp under å kombinere lønnet arbeid og omsorg (Gallie og Russel 2009).

Hva kan ellers forklare at utviklingen i Norge ikke klart understøtter teorier og hypoteser om fallende arbeidsinvolvering?

Paroler om «rett til arbeid» eller «arbeid for alle», supplert med en politikk som klarere og i sterkere grad enn før understreker plikten til arbeid, som blant ligger bak framheving av «arbeidslinjen» i sosialpolitikken (jf. St.meld. nr. 39:1991–92), kan ha fungert som en «vaksine» mot tenden-

ser til lavere arbeidsmotivasjon. Velferdsordningene er uttrykk for moralske forestillinger og verdier (Kildal og Kuhnle 2005). De bidrar til å opprettholde normen om «selvforsørgelse» (Halvorsen 1998). Den er så å si blitt institusjonalisert gjennom velferdsstatens oppbygging og trygdeordningers utforming. De kan fungere som en buffer mot mulige smitteeffekter av at stadig flere mottar trygd. Selv om vi finner stadig flere på trygd (i absolutte tall), synes det som om denne moralkodeksen som lønnsarbeidet er omspunnet med bidrar til å opprettholde dets dominerende rolle.

Samtidig synes det klart at lønnsarbeidet i stadig mindre grad regnes som den viktigste aktiviteten. Sammenlignet med 1997 er det i 2005 høyere andeler som vil jobbe mindre enn som vil jobbe mer, mens betydelige majoriteter ønsker å benytte mer tid til fritid, venner og familie (ISSP 2005). Arbeidsverdier konkurrerer med familie- og omsorgsverdier om hegemoniet. Kvinner betrakter i lavere grad enn menn «arbeidet som det viktigste i livet», og særlig gjelder det deltidsansatte (jf. Halvorsen 1997). Andelen som oppfatter arbeidet som svært viktig i livet falt fra 73 til 53 prosent fra 1990 til 2007 (World Value Surveys).

En svakhet i de fleste studiene om arbeidsinvolvement er at de færreste bruker paneldata. En slik innvending rammer også denne studien. Dessuten har internasjonale surveys for små utvalg av arbeidsløse / personer utenfor arbeidsstyrken. Det økte frafallet er en annen svakhet og mulig feilkilde ved denne og tilsvarende surveystudier i andre land.

For å kunne vise til årsakssammenhenger og identifisere underliggende mekanismer trengs paneldata for hushold der arbeidsløse og personer utenfor arbeidsmarkedet er oversamlet i forhold til yrkesaktive, og hvor en kobler til registerdata for trygdestatus, tidligere arbeidsmarkedsstatus og etnisk bakgrunn. For å analysere hvorvidt det skjer endringer i arbeidsinvolvement over tid må intervju spørsmål om slike holdninger gjentas. I tillegg må det kobles på informasjon om kvaliteten på og organisering av arbeidet og om lokal kontekst. Dette bør være et tema for framtidig forskning.

Litteratur

- Biørn, E., S. Gaure, S. Markussen og K. Røed (2010) *The rise in absenteeism: Disentangling the impacts of cohort, age and time*, IZA discussion paper nr. 5091, Bonn: The Institute for the Study of Labor (IZA).
- Bratsberg, B., E. Fevang og K. Røed (2010) *Disability in the welfare state: An unemployment problem in disguise?*, discussion paper nr. 4897, Bonn: The Institute for Study of Labour (IZA).
- Dale-Olsen, H. og S. Markussen (2010) Økende sykefravær over tid? Sykefravær, arbeid og trygd 1972–2008, *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 27(1–2):105–121.
- Edlund, J. og S. Svallfors (1997) *Work orientation II. Codebook for machine-readable datafile*, Umeå: Department of Sociology, University of Umeå.
- Ellingsæter, A.L. (1995) *Gender, work and social change*, rapport 95:14, Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Ellingsæter, A.L. (2009) *Vår tids moderne tider*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Elster, J. (1983) *Sour Grapes*, London: Cambridge University Press.
- Ervasti, H. (2003) Work orientations in the Nordic countries: Employment commitment and organisational commitment, upublisert paper.
- Esser, I. (2005) *Why work? Comparative studies on welfare regimes and individuals' work orientations*, doctoral dissertation series no. 64, Stockholm: Swedish Institute for Social Research Stockholm University.
- Esser, I. (2009) Has welfare made us lazy? Employment commitment in different welfare states, *British Social Attitudes 25th report*, 2008–2009 utgave: 73–105, National Centre for Social Research, London: Sage.
- Esping-Andersen, G. (1990) *Three worlds of welfare capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Furuberg, J. og O. Thune (2010) 650 000 tapte årsverk i 2009, *Arbeid og velferd*, 3/2010:13–16.
- Gallie, D. (2003) The quality of working life: Is Scandinavia different?, *European Sociological Review*, 19(1):61–79.
- Gallie, D. og S. Alm (2000) Unemployment, gender and attitudes to Work, i D. Gallie og S. Paugam (red.), *Welfare regimes and the experience of unemployment in Europe*, Oxford: Oxford University Press.

- Gallie, D. og H. Russel (2009) Work-family conflict and working conditions in Western Europe, *Social Indicators Research*, 93(3):445–467.
- Gans, D. og M. Silverstein (2006) Norms of filial responsibility for aging parents across time and generations, *Journal of Marriage and Family*, 68:961–976.
- Hakim, C. (1991) Grateful slaves and self-made women: Fact and fantasy in women's work, orientations, *European Sociological Review*, 7:101–121.
- Halvorsen, K. (1997) The work ethic under challenge. Attitudes to work in Norway: Cause or effect of marginality in the labour market, i: J. Holmes og J. Karlsson (red.), *Work: Quo Vadis?*, Avebury: Aldershot.
- Halvorsen, K. (1998) Symbolic purposes and factual consequences of the concepts «self-reliance» and «dependency» in contemporary discourses on welfare, *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 7:56–64.
- Halvorsen, K. (1999) *Arbejdsløshet som sosialt problem*, HiO-rapport 13/99, Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Hammermesh, D.S. (1979) Entitlement effects, Unemployment insurance and unemployment spells, *Economic Inquiry* 17(3):317–332.
- Heinemann, F. (2008) Is the welfare state self-destructive? A study of government benefit morale, *Kyklos*, 61(2):237–257.
- Heinemann, F. (2010) Economic crisis and morale, *European Journal of Law and Economics*, DOI 10.1007/s10657-010-9165-z.
- Howell, D.R. og M. Rehm (2009) *Unemployment compensation and high European unemployment: A reassessment with new benefit indicators*, working paper series no. 201, Amherst: Political Economy Research Institute, University of Mass.
- Hult, C. og S. Svallfors (2002) Production regimes and work orientations: A comparison of six western countries, *European Sociological Review*, 18(3):315–331.
- Hyggen, C. (2007) Change and stability in work commitment in Norway: from adolescence to adulthood, *Journal of Social Policy*, 37(1):103–123.
- ISSP (2005) *International social survey program module on work orientation*, norsk modul, Bergen: Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste.
- Kelvin, P. og J.E. Jarrett (1985) *Unemployment: Its Social Psychological Effects*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kildal, N. og S. Kuhnle (red.) (2005) *Normative foundations of the welfare state: The Nordic experience*, London: Routledge.
- Larsen, C. A. (2003) Arbejdssomhed eller forsørgerkultur?, i J.G. Andersen (red.) *Marginalisering og velferdspolitik. Arbejdsløshed, jobchancer og trivsel*, København: Frydelund.
- Lindbeck, A. (1988) Consequences of the advanced welfare state, *The World Economy*, 11(March):19–38.
- Lindbeck, A. (1995) Hazardous welfare state dynamics, *American Economic Review, papers and proceedings*, LXXXV:9–15.
- Lindbeck, A. (1997) Incentives and social norms in household behavior, *The American Economic Review*, 87(2):370–377.
- Lindbeck, A. (1998) Incentives in the welfare state. Lessons for would-be welfare states, i Y. Mundlak (red.) *Contemporary economic issues, proceedings of the eleventh world congress of the international economic association, vol. 2: Labour, Food and Poverty*, London: Macmillan Press Ltd.
- Lindbeck, A., S. Nyberg og J. Weibull (1999) Social norms and economic incentives in the welfare state, *The Quarterly Journal of Economics*, CXIV (1):1–35.
- Lindbeck, A. og S. Nyberg (2006) Raising children to work hard: altruism, work norms and social insurance, *The Quarterly Journal of Economics*: 1473–1503.
- Lindbeck, A., M. Palme og M. Persson (2008) *Social interaction and sickness absence*, CESifo working paper series no. 2215, Munich: Center for Economic Studies and ifo Institute for Economic Research.
- Lindseth, O.H. (1999) *Farvel til arbeidet? Generasjonsforskjeller i norske arbeidsverdier 1989–1997*, paper presentert på den 20. nordiske sosiologikongress, 17–20. juni, Bergen.
- Marklund, S. (1993) Work, work involvement and persistent poverty, i T. Fridberg (red.) *On social assistance in the Nordic capital*, København: Socialforskningsinstituttet / Nordisk Ministerråd.
- Maurseth, P.B. (2010) *Den rødgrønne regjeringen og den nordiske velferdsmodellen*, Oslo: Radikalt økonomi-

- nettverk (www.okonominettverket.no/artikkel/184.htm, 24.9.2010).
- Michau, J.-B. (2009) European unemployment: how significant was a declining work ethic? *Centre Piece*, Autumn:14–17.
- Mood, C. (2009) Logistic Regression: Why we cannot do what we think we can do, and what we can do about it, *European Sociological Review* (Advance Access/Published March 9, 2009, DOI:10.1093/esr/jpc006, www.esr.oxfordjournals.org).
- Murray, C. (1984) *Losing ground: American social policy, 1950–1980*, New York: Basic Books.
- Mæland, J.G. (2009) Moralsk trygdepanikk, kronikk, *Aftenposten*, 20.11.09.
- Naper, S., K. van der Wel og K. Halvorsen (2008) Arbeidsmarginalisering og fattigdom blant langtidsmottakere av sosialhjelp i 1990 og 2005, i I. Harsløf og S. Seim (red.), *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Noa (Nasjonal overvåking av arbeidsmiljø og helse) (2009) *Ikke-yrkesaktive i Norge*, Oslo: Noa.
- OECD (2008) *Summary measure unemployment benefit entitlement*, Paris: OECD
- Rege, M., K. Telle og M. Votruba (2007) *Social interaction effects in disability pension participation: evidence from plant downsizing*, discussion paper 496, Oslo: Statistics Norway.
- Reiersen, T. og T. Åretun (2007) En lavere andel arbeidsløse mottar dagpenger. *Arbeid og velferd*, 2:35–39.
- Scruggs, L. og J. Allan (2006) Welfare-state decommodification in 18 OECD countries: a replication and revision, *Journal of European Social Policy*, vol. 16(1):55–72.
- Skjåk, K.K. (1998) Intervjuundersøking om arbeidsforhold og arbeidserfaringar, *NSD brukermelding*, nr. 2. St.meld. nr. 39 (1991–92) *Attføringsmeldingen*, Oslo: Sosialdepartementet.
- Svallfors, S., K. Halvorsen og J.G. Andersen (2001) Work orientations in Scandinavia: employment commitment and organizational commitment in Denmark, Norway and Sweden, *Acta Sociologica*, 44(2):139–156.
- Sætre, S. (2009) *Petromania: en reise gjennom verdens rikeste oljeland for å finne ut hva pengene gjør med oss*, Oslo: Stenersen.
- World Value Surveys, www.wvsevdb.com/wvs/WVSAanalyze.jsp

Noter

- 1) Takk til Espen Dahl, Kjetil van der Wel, Asbjørn Johannessen, Steinar Stjernø, Lars Inge Terum, Einar Øverbye, Ivar Lødemel og to anonyme referees for nyttige kommentarer til tidligere artikkelutkast.
- 2) I følge en samlet indeks for velferdsstatssjenerøsitet omfattende arbeidsløshetsstrygd, sykepenger, familietelser og sosialhjelp (Citizenship Indicator Program (SCIP)), økte den i Norge fra 1985 til 1995, og var stabil fra 1995 til 2000. Blant 13 undersøkte OECD-land var da sjenerøsiteten høyest i Norge (Esser 2009). Også en annen index (Benefit Generosity Index) som omfatter arbeidsløshetsstrygd, sykepenger og pensjoner, plasserte Norge i 1980 på 2. plass etter Sverige (Scruggs og Allan 2006). I 2002 var det imidlertid Norge som lå høyest på denne indeksen blant 18 OECD-land. Sjenerøsiteten økte svakt fra 1985 til 2002 (www.uconn.edu/~scruggs/wp.htm, 22.2.2011). Men for arbeidsløshetsstrygd var sjenerøsiteten i 2005 betydelig høyere i andre OECD-land enn i Norge når også varighetsperioden inkluderes (OECD 2008).
- 3) Moralsk risiko viser til det fenomen i forsikring som oppstår når forsikringstakeren har mer informasjon om sin tilstand, for eksempel helse, enn den som yter forsikringen. Informasjonen er asymmetrisk: «Forsikringstakere, kanskje spesielt når det gjelder egen helse, kan gjøre mange tiltak for å unngå problemer. Men det kan ikke kontrolleres om det gjøres slike tiltak. Siden forsikringen reduserer kostnadene ved å bli rammet av uheldige omstendigheter, reduseres insentivene til å gjøre tiltak som reduserer sannsynligheten for at slike omstendigheter skal inntreffe» (Maurseth 2010).
- 4) Jeg forutsetter da at yrkespassives lave arbeidsinvolvering ikke «smitter» over på yrkesaktive før de eventuelt befinner seg i en arbeidsmarginal posisjon.

- 5) Denne «recipiency»-raten er brukt som et mål på sjenerøsiteten i tilgang til arbeidsløshetsstrygd (Howell og Rehm 2009),
- 6) Yrkesaktive som hovedbeskjeftigelse utgjorde 75,1 prosent av personene i alderen 16–66 år i følge AKU 2006 (Noa 2009), mens det var samme prosentandel i vårt utvalg i alderen 18–66 år som hadde yrkesaktivitet som hovedkilde til livsopphold.
- 7) Her kan det selvsagt innvendes at disse totaltallene influeres av mulig endring i henholdsvis andel yrkesaktive og yrkespassive. Det viser seg imidlertid at andelen som oppgir å være yrkesaktive er omtrent identisk, nemlig 76,8 prosent i 1997 og 77,1 prosent i 2005. Andelen hjemmeværende har imidlertid i perioden gått ned fra 4,8 til 2,2 prosent, mens andelen pensjonister og uføre har økt fra 7,2 til 8,5 prosent.
- 8) I begge utvalgene var rundt 46 prosent av de arbeidsledige dagpengemottakere. Dagpengemottakere hadde høyere arbeidsinvolvering enn andre ledige, men mens andelen med høy arbeidsinvolvering på begge tidspunktene var konstant for ledige uten dagpenger (40 prosent), var den for dem med dagpenger falt fra 68 til 55 prosent i perioden (resultater ikke vist).
- 9) Det er kjennetegnet ved å ha et institusjonelt rammeverk som oppmuntrer til langsiktige samarbeidsrelasjoner så vel mellom foretak, foretak og de ansatte, som gjennom foretak og deres eiere, noe som fører til gunstige arbeidsvilkår (Esser 2005).